

Демченко Віктор Олексійович

*Міжвідомча лабораторія моніторингу екосистем Азовського басейну
Інституту морської біології та Мелітопольського державного
педагогічного університету ім. Б. Хмельницького
72312, Україна, Запорізька область, м. Мелітополь, вул. Гетьманська, 20;
demvik.fish@gmail.com*

ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ІХТІОФАУНИ АЗОВСЬКОГО МОРЯ В МЕЖАХ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ РЕГІОНУ

Азовське море є унікальним за характером природних умов. За своїм положенням воно по суті є ізольованою шельфовою водою. Невеликі розміри, малі глибини, чітко виражений континентальний клімат обумовили високу його продуктивність (Закономерности ..., 2000). Окрім цього, море з чисельними затоками, лиманами та лагунами є системою, яка відіграє важливу роль у відновленні ресурсних, рідкісних та ендемічних видів риби. Разом з цим мілководність та невеликі розміри зменшують асиміляційний потенціал водойми, що сприяє виникненню різноманітних негативних явищ на гідрологічному та гідрохімічному рівнях. До основних змін, які відбувалися в басейні Азовського моря, слід віднести зарегулювання стоку, хімічне забруднення в районі промислових центрів та міст, інтенсивне, а інколи надмірне, використання водних живих ресурсів (Бронфман, 1985; Воловик, 1986; Гидрометеорологические ..., 2009; Гидрометеорология ..., 1991).

Фактичний матеріал отримано упродовж 1997-2016 рр. в рамках виконання різноманітних наукових програм та проєктів. Дослідженнями були охоплені прибережні морські акваторії, Молочний та Утлюцький лимани. Для отримання початкового іхтіологічного матеріалу використовували різноманітні знаряддя лову. В значній кількості були проаналізовані промислові улови рибокористувачів регіону.

Сучасна мережа природоохоронних територій України в морських акваторіях Азовського моря представлена національними парками та заповідниками:

- Азово-Сиваський НПП - 5282,0 га морських акваторій, з яких 2582 га це однокілометрова ділянка Утлюцького лиману, 2700 га - Азовського моря. Ці ділянки знаходяться в однокілометровій зоні коси Бірючий острів;
- Приазовський НПП у своєму складі налічує 62053,57 га морських акваторій, до яких відноситься вся акваторія Молочного лиману (22072 га), частина Утлюцького лиману (13500 га) і безпосередньо двокілометрова зона Азовського моря (26481,57 га);
- НПП «Меотида» налічує 14377,2766 га акваторій Азовського моря, які розміщені навколо кіс Кривої та Білосарайської;
- Казантипський природний заповідник - 56 га. Акваторія Азовського моря шириною 50 м навколо мису Казантип.

Загалом площа природоохоронних територій становить трохи більше 84 тис. га, що становить 2,1 % від загальної площі морських акваторій Азовського моря та його лиманів.

За результатами польових досліджень було встановлено, що досліджуваних водоймах мешкає 20 видів риб, які включені до 5 охоронних переліків різної категорії (табл. 1).

Аналізуючи сучасний видовий склад червонокнижних видів водойм північно-західної частини Азовського моря слід відмітити реєстрацію 7 видів, з яких найбільша кількість реєструється в морі - 7 видів та в Утлюцькому лимані - 1 вид.

Для нижньої частини Молочного лиману в кінці минулого сторіччя реєструвалася шема азовська, але вже з 2002 року водойма стає майже відокремленою від Азовського моря, що унеможлиблює її міграцію.

Таблиця 1. Види риб, які внесені до охоронних списків та мешкання яких підтвержене в природоохоронних акваторіях Азовського моря

Вид	RBU	MSOP	CITES	BE	BO
Ромбовий скат колючий - <i>Raja clavata</i>	-	LR/nt	-	-	-
Осетер російський - <i>Acipenser gueldenstaedtii</i>	BP	EN	2	-	2
Северюга звичайна - <i>Acipenser stellatus</i>	BP	EN	2	3	2
Білуга звичайна - <i>Huso huso</i>	ЗК	CR	2	3	2
Річковий вугор європейський - <i>Anguilla anguilla</i>	-	CR	-	-	-
Оселедець чорноморсько-азовський прохідний - <i>Alosa pontica</i>	-	VU	-	3	-
Шема азовська - <i>Alburnus leobergi</i>	BP	-	-	3	-
Рибець звичайний - <i>Vimba vimba</i>	-	-	-	3	-
Чехоня звичайна - <i>Pelecus cultratus</i>	-	-	-	3	-
Короп звичайний - <i>Cyprinus carpio</i>	-	VU	-	-	-
Сом європейський - <i>Siluridae glanis</i>	-	-	-	3	-
Багатоголовка колючка південна - <i>Pungitius platygaster</i>	-	-	-	3	-
Морська голка пухлоцока - <i>Syngnathus nigrolineatus</i>	-	-	-	3	-
Морський коник довгокрилий - <i>Hippocampus guttulatus</i>	BP	OD	2	-	-
Тригла жовта - <i>Chelidonichthys lucernus</i>	РД	-	-	-	-
Бичок сірман - <i>Neogobius syrman</i>	-	-	-	3	-
Бичок пісочник - <i>Neogobius fluviatilis</i>	-	-	-	3	-
Бичок-трав'яник зміголовий - <i>Zosterisessor ophiocephalus</i>	-	DD	-	3	-
Тупоносий бичок цуцик - <i>Proterorhinus marmoratus</i>	-	-	-	3	-
Бичок-пуголовка зірчастий - <i>Benthophilus stellatus</i>	РД	-	-	-	-
Всього	7	9	4	13	3

Примітка: RBU - Червона книга України, 2009, «BP» - вразливі види, «РД» - рідкісні, «ЗК» - зникаючі; MSOP - Європейський червоний список МСОП, 1991, «LR/nt» - види, що мають низький рівень зникнення, «EN» - види, що перебувають у небезпечному стані, «CR» - види, що перебувають у критичному стані, «VU» - вразливі види, «DD» - види, за якими відчувається брак даних; SITES - Список Вашингтонської конвенції, 1973, «2» - види занесені до додатку 2, які можуть опинитися під загрозою; BE - Список Бернської конвенції, 1979, «3» - види внесені до 3 додатку, які підлягають охороні; BO - Список Боннської конвенції, 1979, «2» - види додатку 2, стан яких є несприятливим.

Червоний список МСОП є авторитетним документом, тому звернення до нього при роботі з заповідними об'єктами та захисті залишків дикої природи є необхідним (Фауна ..., 2010). Зі списку видів МСОП в акваторіях регіону досліджень відмічено 9 видів, з яких найбільша їх кількість відмічена для північно-західної частини Азовського моря та Утлюцького лиману - 9 та 8 видів відповідно. Молочний лиман характеризуються мінімальними показниками - 2 види. Всі вони відносяться до 5 категорій з 9 існуючих.

Боннська конвенція включає два додатки, що містять переліки видів, які знаходяться під загрозою зникнення (додаток 1) та види, стан яких є несприятливим (додаток 2). Зареєстровані вони лише в Азовському морі та Утлюцькому лимані і представлені 3 видами осетрових (табл. 1) і всі вони включені до додатку 2.

Конвенція СІТЕS є одним з найбільших договорів з охорони дикої природи. Чотири види з 2 додатку даної конвенції зареєстровані лише в акваторіях Азовського моря та Утлюцькому лимані. Треба зазначити, що до цього додатку відносяться види, які на даний час не обов'язково перебувають під загрозою зникнення, але можуть опинитися під такою загрозою, якщо торгівля зразками таких видів не буде суворо регулюватися з метою уникнення такого використання, що несумісне з їхнім виживанням.

Зі списку видів риб Бернської конвенції у водоймах північно-західної частини Азовського моря відмічається 14 видів. Найбільша їх кількість відмічається в акваторіях моря - 13 видів, в Утлюцькому лимані - 10, в Молочному - 8. Слід відмітити, що всі зареєстровані види відносяться до 3 додатку конвенції (табл. 1).

Аналізуючи сучасний стан охорони рідкісних представників іхрофауни в акваторіях Азовського моря слід відзначити ряд проблем, серед яких найбільш важливими є законодавчі, адміністративні та наукові.

Серед законодавчих проблем охорони слід відзначити наступні.

- відсутність ряду нормативних документів, що регламентують порядок вилучення водних біоресурсів в межах природно-заповідного фонду;
 - відсутність методичних рекомендацій щодо визначення лімітів для використання водних біологічних ресурсів для акваторій природно-заповідного фонду;
 - неузгодженість питань аматорського та спортивного рибальства в межах природно-заповідних територій;
 - відсутність норм та положень міжнародних угод (Бернська конвенція) у національному природоохоронному законодавстві на рівні прийняття змін до законів, положень, інструкцій, особливо тих, що стосуються вилучення водних живих ресурсів та моніторингу їх стану.
- До адміністративних проблем необхідно віднести:
- низький відсоток заповідних зон та зон регульованої рекреації в межах НПП. Більшість природоохоронних акваторій згідно функціонального зонування включені до господарських ділянок, де здійснюється традиційне природокористування, в тому числі й промисловий вилов риби;
 - відсутність або низьке забезпечення служби державної охорони плавзасобами та фахівцями з охорони ВОДНИХ біоресурсів;
 - неузгодженість дій різних природоохоронних структур - екологічної інспекції, рибінспекції, служби державної охорони ПЗФ та ін.;
 - відсутність стратегії розвитку природоохоронних територій в морських акваторіях Азовського моря.

Наукові проблеми також мають місце в сфері збереження рідкісних видів риб, а саме:

- низький рівень вивчення чисельності видів риб ЧКУ та системний брак об'єктивних та сучасних даних, підтверджених реальними польовими результатами;
- неналежне виконання ЗУ «Про тваринний світ» в напрямку ведення державного кадастру тваринного світу, як основного інструменту прийняття рішень щодо впровадження системи охорони ВИДІВ;
- складність розвитку науково-дослідних робіт в межах установ ПЗФ та налагодження системи моніторингу рідкісних і зникаючих видів риб у водоймах регіону.

Підсумовуючи вищезначені проблеми, слід звернути увагу на необхідність підвищення рівня зацікавленості структурних підрозділів Мінекології в охороні рідкісних та зникаючих видів риб.

Використані джерела

1. *Бронфман А.М., Хлебнинов Е.Л.* Азовское море. Основы реконструкции. - Л.: Гидрометеоиздат, 1985, -271 с.
2. *Воловим С.П.* Основные черты преобразований экосистемы Азовского моря в связи с развитием народного хозяйства в его бассейне // Вопросы ихтиологии. - 1986. - 26. - Вып. 1. - С. 39-47.
3. Гидрометеорологические условия морей Украины / Ильин Ю.П., Фомин В.В., Дьяков Н.Н. и др. - 2009. - Т. 1: Азовское море. - 402 с.
4. Гидрометеорология и гидрохимия морей СССР. Том V. Азовское море. Справочное издание. Проект «Моря СССР». -С-Пб: Гидрометеоиздат, 1991. -234 с.
5. Закономерности океанографических и биологических процессов в Азовском море / отв. ред. акад. РАН Г.Г.Матишо в. - Апатиты, 2000. - 434 с.
6. Фауна України: охоронні категорії. Довідник / О. Годлевська, І. Парнікоза, В. Різун та ін. - Київ, 2010. - 80 с.